

Monitieteinen tutkimus 1800-luvun kansankirjoittajien teksteistä

Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.):
Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1370. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2013. 558 s. ISBN 978-952-222-453-8.

Merkittävä vaihe suomen kirjakielen kehityksessä osuu 1800-luvulle. Kielentutkimuksessa sitä on tarkasteltu lähinnä standardikielen tietoisin kehittämisen ja normittamisen näkökulmasta, ja aineisto on tällöin keskittynyt kielioppeihin, kirjallisuuteen ja lehdistöön. Lea Laitisen ja Kati Mikkolan toimittama teos *Kynällä kyntäjät* on syntynyt eri alojen tutkijoiden yhteistyönä vastaamaan kysymykseen, millaisia tekstejä koulunkäymätön kansanosa kirjoitti 1800-luvulla ja mikä heitä siihen motivoi. Tutkimuskohteena on siis ollut kansan *kirjallistuminen* eli prosessi, jossa ”kirjoitettu ja painettu sana saavat yhä suuremman merkityksen sekä yksilöiden elämässä että yhteiskuntien tasolla” (s. 25).

Useista kirjoittajista huolimatta *Kynällä kyntäjät* ei ole rakenteeltaan artikkelikokoelma, vaan se etenee luvuittain. Tästä syystä esittelen seuraavassa kirjoittajakohtaiset osuudet vain lyhyesti ja tarkastelen tutkimusta enemmän sen yhteisistä aineksista käsin.

Tutkimuksen lähtökohdat ja teoksen rakenne

Kynällä kyntäjät -kirjan taustalla on viime vuosikymmeninä virinnyt kiinnostus 1800-luvun kirjakielen ja kirjallisuuteen. Johdannossa mainitaan kansan kirjallistumista pohtinut tutkimusverkosto ”Kansan ihmiset ja kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa” (vuodesta 2001) sekä Suomen Akatemian rahoittama monitieteinen pro-

jekti ”Itseoppineet kirjoittajat ja kirjallistumisen prosessit” (2008–2011), jotka ovat vaikuttaneet teoksen syntyyn. Kirjoittajia on kaikkiaan 13, ja he edustavat useita tieteenaloja: kielen- ja kirjallisuudentutkimusta, historiaa, etnologiaa, folkloristiikkaa, uskontotiedettä ja muita kulttuurintutkimuksen aloja. Yhteisenä lähtökohtana on ollut yhteinen aineisto, kansan kirjoittamat tekstit, joita on koottu erilaisista arkistoista. Useimmin toistuvat eri lukujen aineistolähteissä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuus- ja kansanrunousarkistot, mutta mukana on myös huomattava määrä muiden seurojen ja yhdistysten, museoiden, maakunta-arkistojen ja yksityisten henkilöiden kokoelmia sekä verkkosivustoja. Joihinkin lukuihin on ollut saatavilla painettuakin aineistoa.

Tekstejä tarkastellaan suoraan itseoppineiden kirjoittajien maailmasta käsin. Kansanilmien kirjoitukset ovat tulleet sosiaalishistorian tutkimuskohteiksi 1960-luvulla, ja niiden analysointi ”alhaalta päin” (*history from below*) on saanut tukea mikrohistoriallisesta suuntauksesta (s. 22). Keskeisiä avainkäsitteitä ovat alussa mainitun *kirjallistumisen* lisäksi *kansa* ja *kansankirjoittaja* tai *itseoppinut kirjoittaja* (s. 25–27). *Kansa* määrittellään aatelistoon, oppisivistyneistöön ja porvaristoon kuulumattomaksi väestönosaksi, ja sen vastineena on 1800-luvulla käytetty myös *rahvas*-sanaa. *Kansankirjoittajalla* erotetaan tekstien laatijat kansankirjailijoista, ja *itseoppinut* viittaa sitä selvemmin kirjoittajan oma-aloitteisuuteen. Teoksen nimi *Kynällä kyntäjät* nousee puolestaan tutkimusaineistosta. Jo aiempien vuosikymmenten suullisesta ja kirjallisesta perinteestä on tunnettu metafora kynästä kyntövälineenä, ja 1800-luvun rahvaanrunoilijatkin ovat kuvanneet sen avulla kynän käyttöön

siirtymistään: ”Rupes kynä kyntämähän, / Huwi-wirttä wiertämähän” (Kustaa Paturi ja G. Sileen 1842, s. 196).

Kirja sisältää johdannon ja 11 päälukua, jotka koostuvat artikkelimaisesta tekstistä ja sen jälkeen sijoitetuista lyhyehköistä tietolaatikoista (yhteensä 15). Kunkin luvun alussa on johdatteluna lyhyt tiivistelmä sisällöstä. Ensimmäinen luku, ”Mitä kansa kirjoitti ja miksi?”, taustoittaa tutkimusaihetta ja -aineistoa, ja viimeinen luku, ”Mielen ja kielen muutoksia”, kokoaa 1800-luvun aatteellisia ja kielellisiä muutostiljoja. Näiden välisissä yhdeksässä luvussa aineistoa tarkastellaan tekstilajeittain etenevissä ja otsikoiduissa luvuissa: ”Päiväkirjat ja omaelämäkerrat”, ”Kirjeet”, ”Sanomalehtien maaseutukirjeet”, ”Rahvaan runot”, ”Arkkiveisut”, ”Näytelmät”, ”Novellit”, ”Kansanrunouden kokoelmat” ja ”Käsinkirjoitetut lehdet”. Lukujen pääotsikot kattavat myös erikseen otsikoidut tietolaatikat, mutta niihin liitetty alaotsikko (esim. ”Kirjeet. Keskustelua yli ajan ja paikan”) viittaa vain varsinaiseen tekstiin, mikä saattaa ensi silmäyksellä hiukan vaikeuttaa otsikkohierarkian hahmotusta.

Tietolaatikat tarjoavat lisätietoa kyseiseen lukuun liittyvistä aiheista, kuten kirjoittajaryhmistä, yksityisistä kirjoittajista ja teksteistä (esim. ”Kirjeet”-luvussa ”Metsäsuomalaisten kirjeet”), sekä näytteitä aineistoista. Näitä katsauksia ovat laatineet sekä päälukujen kirjoittajat että muutamat muut tutkijat. Tietolaatikoiden lisäksi teoksen sisältöä havainnollistavat kuvat, jotka esittelevät henkilöitä, alkupe räisiä käsikirjoituksia ja muita 1800-luvun kirjalliseen historiaan liittyviä aiheita. Sekä päätekstien että tietolaatikoiden viiteisiin on sijoitettu lähteiden lisäksi runsaasti selvennyksiä ja lisätietoa aiheesta. Tutkimuslähteistä on laadittu kirjan loppuun yhteinen luettelo, mutta aineistolähteet on mainittu aivan aiheellisesti kunkin päätekstin ja tietolaatikon lopussa. Kirjoittajan oman alan näkökulma on ilmeisesti vaikuttanut siihen, että sanakirjoja

on sijoitettu sekä aineistoon että yhteiseen lähdeluetteloon.

Kirjoitustaidon kehityksestä tekstilajien kautta maailmankuvan muutokseen

Lea Laitisen ja Kati Mikkolan kirjoittaman johdannon jälkeisessä avausluvussa (”Mitä kansa kirjoitti ja miksi?”) Kaisa Kauranen esittelee tutkimuksen historiaa sosiaalishistorian näkökulmasta, kirjoittajien taustaa ja motiiveja sekä avainkäsitteitä. Kirjoitustaito yleistyi vähitellen 1800-luvun aikana, ja tämän prosessin pohjustukseksi käsitellään melko laajasti myös lukutaitoa, josta kansa oli pääsyyt opetuksen ansiosta osalliseksi huomattavasti aikaisemmin. Englanninkielinen *literacy*-termi peittää näiden taitojen eriaikaisen kehityksen, ja pelkän *kirjallisen* kulttuurin sijasta Suomen tilanteessa olisikin puhuttava vuosisatoja vallinneesta *suullis-kirjallisesta* kulttuurista. Kaurasen avausluvun terminologista osuutta täydentää Laitisen laatima tietolaatikko rahvaan käsitehistoriasta.

Tekstilajien esittely alkaa teksteistä, joita voi nimittää egodokumenteiksi. Anna Kuusmin tarkastelee näistä ensimmäisenä päiväkirjoja ja omaelämäkertoja. Aineisto poikkeaa nykyisen kaltaisista dokumenteista, sillä se sisältää monentyyppisiä muistiinpanoja, kuten almanakoihin merkittyjä luetteloita tai tapahtumia, laajempia kuvauksia omista elämäntilanteista, runomuotoisia elämäkertoja ja hengellisiä pohdintoja. Muodoltaan ja sisällöltään kirjavan aineiston vuoksi luvussa esitellään suuri joukko kirjoittajia, ja lähdeaineistossa on tavallista enemmän painettuja julkaisuja. Lukuun liitetyt tietolaatikat tarjoavat Kaurasen katsauksen Aleksander Wallinin päiväkirjaan ja Hanna Lehtosen katsauksen Johan Lémanin omaelämäkerralliseen runoelmaan.

Egodokumenteihin kuuluvat myös kirjeet. Taru Nordlundin aineistona on

itäsuomalaisten talonpoikien kirjoittamia liikekirjeitä ja Amerikan-siirtolaisten kirjeenvaihtoa. Nordlund analysoi kirjeitä historiallisen sosiolingvistiikan näkökulmasta, ja hän tarkastelee kummankin kirjetyypin erityispiirteitä kielellisten muotojen valossa. Liikekirjeissä, jotka sisältävät tiedusteluja, tarjouksia ja tiedonantoja kajaanilaiselle kauppahuoneelle, nousevat esiin sosiaaliset suhteet, kun taas siirtolaiskirjeissä rakennetaan kielellisesti ”kirjeen maailmaa” (*epistolary world*) vastaanottajan ja kirjoittajan välille. Dialogisuuden lisäksi jälkimmäisissä on vahvasti esillä myös yhteisöllisyys, sillä äänen saavat kuulumisten kautta muutkin kuin kirjoittaja ja vastaanottaja. Nordlundin luvun loppuksi Paula Andersson nostaa tietolaatikossaan esiin vielä kolmannen kirjeaineiston, metsäsuomalaisten kirjeet.

Laura Starkin tutkimuskohteena ovat sanomalehtien maaseutukirjeet. 1800-luvun lehdistö on tarjonnut ensimmäisen suomenkielisen keskustelufoorumin lukijoille julkaisemalla niin sanottujen maaseutukirjeenvaihtajien lähettämiä kuvauksia ja tapahtumia eri puolilta maata. Näissä on kerrottu kirjoittajan kotiseudun kehittymisestä ja sivistyksestä mutta puuttuu myös epäkohtiin, niin että lukijat ovat voineet vertailla paikkakuntia toisiinsa. Luvussa tarkastellaan erityisesti kirjoittajakuntaa eli sitä, millaiset ihmiset ovat olleet aktiivisimpia välittämään tietoa kotiseudultaan tai valistamaan kansaa. Tietolaatikoissa esitellään erikseen muutamia itseoppineita kansanvalistajia (Stark) ja joroislainen maaseutukirjeenvaihtaja Kustaa Brask (Kauranen).

Kirjeiden jälkeen siirrytään kaunokirjallisempiin teksteihin. Kaksi seuraavaa lukua keskittyvät runomuotoisiin tekstilajeihin, joista molemmat edustavat suullisen ja kirjallisen perinteen välimaastoa. Anna Kuismin analysoi ”luonnonrunoilijoisikin” nimitettyjen rahvaanrunoilijoiden tuotantoa, joka on jäänyt eräänlaiseksi väliinpuotoajaksi kansanrunouden ja kirjalli-

suuden tutkimuksessa. Runot ovat suurimaksi osaksi kalevalamittaisia. Aineisto on tarjonnut arvokasta tietoa kirjallistumisen vaikeuksista, kuten kirjoittamisen edellytyksistä, sillä runoihin sisältyy metalyryisiä pohdintoja kirjoittajan omista taidoista, aiheista ja motiiveista. Tietolaatikot sisältävät näytteen Paavo Korhosen runoista (”Runo. Puustaweista”) ja Eeva-Liisa Bastmanin laatiman katsauksen 1800-luvun kansanomaiseen virsilyriikkaan.

Jyrki Hakapään laatima luku käsittelee puolestaan arkkiveisuja. Niitä on Suomessa julkaistu jo 1600-luvulta lähtien, mutta 1800-luvun jälkipuoliskolla, kirjoitustaidon yleistyessä, niistä tuli rahvaan suosima ”massamedian” ja viihteen väline. Runomuotoiset viisut on sovitettu tuttuihin sävelmiin, ja niiden aihevalikoima on laaja (esim. rakkaustarinat, onnettomuudet ja katastrofit). Muuhun kirjallisuuteen verrattuna arkkiveisujen painosmäärät ovat olleet erittäin suuria, ja ne ovat levinneet helposti uusien kirjapainojen ja kirjoittajien oman myyntityön ansiosta. Kahdessa tietolaatikossaan Hakapää esittelee lyhyesti arkkiveisukokoelmia ja arkistoja sekä ahkerimpia viisunikkareita.

Runoilemisen lisäksi kansankirjoittajat ovat kokeilleet taitojaan näytelmäkirjallisuuden ja novellien alalla. Lea Laitinen analysoi näytelmiä, jotka ovat peräisin 1850-luvulta 1900-luvun ensi vuosikymmenelle. Ajanjakson pituus näkyy näytelmien aiheissa: vaikka ne ovat yleensä huvinäytelmiä, niihin alkaa vähitellen tulla ajankohtaisia teemoja, kuten kansallisuusaate, nuorisoseuraliikkeiden itsekasvatusihanteet sekä oikeudenmukaisuus- ja tasa-arvokysymykset. Dialogin ja suullisen puheen esittäminen kirjallisessa muodossa seurailee sivistyneistön kirjoittamien näytelmien malleja, ja tämä näkyy joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta näytelmien formaatissa, esitysten kielellisessä konstruoinnissa (esitysohjeissa) ja kielessä. Erillisiin tietolaatikoihin Laitinen on koonnut tietoja 1800-luvun loppu-

puolen suomenkielisistä teatteriesityksistä ja luettelon Ilmajoen seurojen esittämistä näytelmistä.

Katja Seutu käsittelee Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkistoon tallennettuja kansankirjoittajien novelleja. Ne eivät vastaa kaikilta osin nykyistä genreä, mutta niissä on novellien tapaan konfliktiin ja käännekohtaan perustuva juoni. Aiheittensa puolesta ne sisältävät sekä opettavaista ainesta että yhteiskunnallisia kannanottoja, mutta myös rakkaustarinoita ja luonnonkuvauksia. Seutu nostaa analyysin keskiöön erityisesti kirjoittajien motiivit sekä sen, millaisin keinoin novelleissa ilmaistaan tunteita ja asenteita ja pyritään vaikuttamaan lukijaan. Lukuun liittyy Nordlundin laatima tietolaatikko monipuolisesta kansankirjoittajasta Konstantin Pokelasta.

Kirjaan on sisällytetty myös luku kansanrunouden kokoelmista. Aihe puolustaa paikkaansa muiden tekstilajien rinnalla, sillä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja eräiden muiden järjestöjen organisoima perinteenkeruu avasi yhden tärkeän väylän kansanihmistien kirjalliseen ilmaisuun. Kati Mikkola tarkastelee tässä luvussa kansankerääjien lähetyksiä, saatekirjeitä ja muuta kirjeenvaihtoa sekä SKS:n antamaa palautetta. Luku valaisee keruun organisointia ja kerääjien motiiveja sekä käytännön työtä. Kansankerääjät muodostavat pienen vähemmistön sivistyneistön ja stipendiaattien rinnalla, eikä heille ole aina ollut selvää, mitä keruulta on odotettu. Siksi heidän lähetyksiinsä on sisällytetty myös omia tuotoksia. Lukua täydentää Heikki Laitisen kirjoittama tietolaatikko kansannuotintajista, nuottikokoelmista ja sävelmien keruusta.

Viimeisenä tekstilajina ennen loppulukua esittelee Kirsti Salmi-Niklander käsinkirjoitettuja lehtiä. 1800-luvulla niitä on toimitettu ensiksi koulujen toverikunnissa ja ylioppilaiden osakunnissa. Varhaisimmat suomenkieliset maaseutu-lehdet ovat kylälehtiä (Vesanto, Hartola

1850–1860-luvulla), ja 1870–1880-luvulla lehtiä on alettu toimittaa järjestöissä, kuten nuorisoseuroissa, raittiusyhdistyksissä ja työväenyhdistyksissä. Koska lehtiä on yleensä ollut vain yksi kappale, niitä on luettu yhteisissä kokoontumisissa. Lehdet sijoittuvat julkisen ja yksityisen kirjoittamisen välimaastoon, ja ne ovat antaneet toimittajille ja kirjoittajille mahdollisuuden harjoitella erilaisia tekstilajeja, kuten uutisia, mielipidekirjoituksia, esseitä ja kaunokirjallisia tekstejä. Tietolaatikkoon Salmi-Niklander on koonnut muutaman näytteen lehtien tapahtumakerronnasta.

Kirjan päätännöksi ovat Kati Mikkola ja Lea Laitinen laatineet laajahkon kaksiosaisen loppukatsauksen mielen ja kielen muutoksista. Otsikon riimistä huolimatta luku jakautuu kahteen selvästi erilliseen, hiukan eri tavoin käsiteltyyn osaan. Mielen muutokset koskevat maailmankuvan muuttumista ja uskonnollisuuden vähenemistä, mikä näkyy ajan mittaan teksteissäkin. Vanhoja uskomuksia säilyttäneen kansanuskon, kristinuskua tulkitsevan kansanteologian ja kirkollisen luterilaisuuden suhde muuttui 1800-luvulla olennaisesti, ja kansallisuusaate antoi kansanuskolle uudenlaisen aseman suomalaisten perinteessä. Kielen muutoksissa keskitytään kielellisen tietoisuuden heräämiseen kansallisuusaatteen valossa. Suhde kieleen ja kansaan näkyy esimerkiksi 'murre'-käsitteen vaihtuvissa nimityksissä (*kieli*, *murre*, *kielimurre* ym.); murteiden yhteisnimitykseksi vakiintui lehdistössä vuosisadan loppupuolella termi *kansankieli*. Katsauksesta käyvät ilmi myös kirjakielen itämurteisten vaihtumisen rajat: 1800-luvulla keskusteltiin muun muassa savolaisten diftongien (*moa*, *peä*) asemasta, mutta diftongiutuneita muotoja ei hyväksytty kirjakieleen.

Yhteisiä näkökulmia tekstilajeihin

Eri alojen tutkijat ovat onnistuneet niveltämään pääluvut hyvin yhteen, sillä niihin

kutoutuu vaihtelevasti yhteisiä teemoja ja tarkastelun kohteita. Kaikissa luvuissa esitellään tavalla tai toisella kirjoittajakuntaa. Kansankirjoittajissa on ollut erilaisen ammattien harjoittajia, kuten talonpoikia, torppareita, käsityöläisiä, palvelusväkeä, sotilaita ja merimiehiä, ja joissakin luvuissa on aineistoa myös kiertokoulunopettajilta, lukkareilta ja suntioilta. Kirjoittajien sosiaalinen asema on voinut vaikuttaa siihen, millaisia tekstejä he ovat harrastaneet. Esimerkiksi arkkiveisujen kirjoittajilla on usein ollut liikkuva elämäntapa tai useita ammatteja. Kansanrunouden kerääjissä mainitaan taas olleen itselisiä, kulkureita ja kestimiehiä, jotka eivät olleet käyneet päiväkkään koulua.

Naisten ja miesten osuutta käsitellään useissa luvuissa. Kirjoitustaito on ollut 1800-luvulla naisten keskuudessa harvinaisempaa, mutta heiltä on silti aineistoa kaikista tekstilajeista. Vähiten naiset näyttävät harrastaneen arkkiveisuja, kun taas muuta runoutta ja varsinkin virsilyriikkaa he ovat tuottaneet enemmän. Sanomalehtien maaseutukirjeenvaihtajissa naisia on ollut hyvin vähän, mutta heidän osuuttaan käsitellään kyseisessä luvussa laajasti, koska kirjeet valaisevat myös heidän yhteiskunnallista asemaansa. Naisten roolista ja asemasta keskusteltiin muutenkin lehtien palstoilla ja yhdistyksissä. Kun *Kansanvalistusseuran kalenteri* julkaisi 1880-luvulla kutsun kansanperinteen keräämiseksi, siinä vedottiin ”nuoreen Suomalaiseen mieheen”, joka tahtoo muusakin kuin puheessaan olla suomalainen. Lohjalainen Mathilda Österberg (myöh. Grönqvist) vastasi haasteeseen ja perusteli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle oikeuksiaan: ”– paha vaan että olen tyttö –. Mutta minäkin olen Suomalainen ja henkilö, maassamme.” (S. 337–338.) Österbergistä tuli ensimmäinen ja 1800-luvun ainoa naispuolinen kansankerääjä, joka kutsuttiin myös Seuran jäseneksi.

Monet kansankirjoittajat ovat olleet aktiivisia eri tahoilla, ja samat henki-

löt ovat kirjoittaneet erilaisia tekstejä ja osallistuneet yhteiskunnalliseen toimintaan mahdollisuuksiensa mukaan. Kirjoittajien joukosta on noussut myös joitakin kansankirjailijoita (Pietari Päivärinta, Kauppi-Heikki, Heikki Meriläinen). Edellä mainittujen Paavo Korhosen, Mathilda Österbergin ja Kustaa Paturin lisäksi eri luvuissa mainitaan toistuvasti työmies Vilho Itkonen, omaperäinen pohtija, joka oli omaksunut vaikutteita teosofiasta. Hän kritisoi SKS:n kansanperinteen keruuta kansanuskomuksiin kohdistuneesta vähättelystä ja esitti oman ehdotuksensa siitä, miten ja millaisten kerääjien voimin taiat saataisiin parhaiten talteen (s. 375). Suurinta julkisuutta Itkonen sai omana aikanaan kuitenkin arkkiveisuistaan ja kupleteistaan.

Kirjoittajien motiiveja esitellään kirjassa jo Kaurasen aloitusluvussa, mutta ne tulevat havainnollisesti esiin myös eri tekstilajien yhteydessä. Käytännön elämä on vaatinut virallisia tai virallisluonteisia dokumentteja (esim. liikekirjeet). Uskonnon harjoituksen ja herätysliikkeiden virittämiä hengellisiä pohdiskeluja sisältyy sekä henkilökohtaisiin muistiinpanoihin että kaunokirjallisiin teksteihin. Halu vaikuttaa omiin yhteisöihin tai koko yhteiskuntaan on ohjannut kirjoittamaan sanomalehtiin ja opettelemaan järjestöissä tarvittavien tekstien kirjoitustaitoa. Yhteydenpito muihin on sujunut ensisijaisesti kirjeenvaihdolla, ja varsinkin Amerikkansiertolaisuus elvytti tätä kirjoittamisen lajia. Itseilmaisuus on ollut eri syistä monien kansankirjoittajien motiivina, ja sen kautta on haluttu jättää muisto jälkipolville, valistaa tai auttaa kanssaihmissä elämän paineissa, purkaa tunteita, viihdyttää itseä ja muita ja opetella kaunokirjallista ilmaisua. Ulkopuolelta tulleet pyynnötkin ovat joskus saaneet tarttumaan kynään; kutsusta kirjoittaminen oli tyypillistä varsinkin perinteen keruussa. SKS palkitsi kerääjiä kirjoin ja rahalahjoin, ja taloudellisen avun tarpeistaan ja koulutustoi-

veistaan kertoivat heidän lisäksi joskus myös sanomalehtien kirjeenvaihtajat.

Motiiveihin liittyvät läheisesti myös muualta saadut esikuvat ja mallit, joiden todetaan vahvistaneen kirjoittajien kielellistä tietoisuutta. Päiväkirjojen ja elämäkertojen kaltaisille muistiinpanoille on ollut useampiakin esikuvia, esimerkiksi almanakassa, vanhan virsikirjan Ajan-tieto-osassa ja ruumissaarujen ”perso-nalioissa” eli elämäkertatiedoissa. Virikkeitä ovat antaneet myös oppineemmat kirjoittajat, ja esimerkiksi kansanperin-teen kertojat siirtyivät joskus itse kerää-jän rooliin. Järjestöjen lehtiin omaksuttiin taittoasua myöten mallit oikeista sanoma-lehdistä. Samoin kansanihmisten kirjoit-tamien näytelmien formaatti (henkilö-luettelo, repliikit jne.) oli yleensä sama kuin näytelmäkirjailijoilla, jotka taas oli-vat saaneet sen ulkomaisista esikuvista. Eri tekstilajeissa näkyvät myös vastaa-vaan genren tarjoamat kielenkäytön mal-lit: esteettisessä ilmaisussa, kuten novel-leissa, on seurattu kaunokirjallisia esiku-via, asiategisteissä muuta standardikieltä.

Olellainen osa kansanihmisten kir-joitusharrastuksia on eräänlainen itse-arviointi. Heikko kirjoitustaito, alhainen sosiaalinen asema, uuden tiedon hal-linta ja oppineempi yleisö ovat luoneet 1800-luvulla paineita, joita on purettu saatekirjeissä tai suoraan teksteissä. Esi-merkiksi rahvaanrunot sisältävät laula-jan alkusanojen lisäksi usein oman ky-vyn tai motiivien puntarointia ja vähätte-lyä: ”Miks’ en ymmärrä enempi / Miks’ en laula laajemmasti / Miks’ on ruma Runo-taito / Miks’ on puhe puuttuvainen” (Juho Storck, s. 203). Kansanrunousaineiston kerääjille aiheuttivat huolta kirjoitustaito, lähetysten merkitys ja arvo sekä sisältöjen mahdollinen siveettömyys, ja SKS kom-mentoikin heidän lähetyksiään muun muassa *Suomi*-sarjassa julkaistuissa Kes-kustelemuksissa. Sanomalehtien kirjeen-vaihtajat toivoivat puolestaan toimittajilta apua tekstiensä korjailuun, ja myös heille

annettiin lehtien palstoilla palautetta kir-joituksista.

Kansan kynäharrastukset saivat aikaan vastareaktioitakin. Oppineiden ja sääty-läisten suhtautuminen kansan hengen-tuotteisiin oli usein nuivaa. Arkkiveisuja pidettiin ”kirjallisuuden rikkaruohoina”, jotka viihteellisyytensä vuoksi vahingoit-tavat kansallisia ja moraalaisia ihanteita. Kun niitä myytiin markkinoilla, ne lii-tettiin tällaisten väenkokousten kieltei-siin lieveilmiöihin, kuten juopotteluun, hulinointiin ja väkivaltaan. Maaseutu-kirjeitä kritisoitiin siitä, että ne levitti-vät tietoa epäkohdista. Kun sensuuri ki-risti 1900-luvun alussa otettaan, jopa kä-sinkirjoitettuja lehtiä piilotettiin, hävitet-tiin ja joskus takavarikoitiin. Kirjoittajien oma lähipiirikin saattoi paheksua kirjalli-sia harrastuksia esimerkiksi uskonnolli-sista syistä, ja jotkut kertoivat uusien aat-teiden luoman kilpailutilanteen aiheut-taneen omantunnon ongelmia: ”Minulla oli aina hiljainen tunnon kanne, siitä että minä olen liian kiihkoisin tässä suoma-laisuuden asiassa, sekä liian pensiiä kris-tillisyydessä” (kiertokoulunopettaja Isak Ojala, s. 428).

Havaintoja 1800-luvun kielestä

Vaikka teoksen pääkohde ei ole kansan kir-jottama kieli vaan tekstit, kielenkäytöstä ja kielenaineeksista on havaintoja useissa lu-vuissa, eniten kielen- ja kirjallisuudentut-kijoiden kirjoittamissa osuuksissa. Liike- ja siirtolaiskirjeiden analyysissä käsitellään aikamuotoja, performatiivirakenteita ja *ja*-konjunktion käyttöä siirtymässä. Novel-leista nostetaan esiin erityisesti nykynor-meista poikkeava ajatusviivan käyttö, jolla on muun kaunokirjallisuuden tapaan il-maistu käännekohtia, tunteita ja asenteita. Näytelmien yhteydessä esitellään vanhan kirjasuomen mukaisia passiivirakenteita, jotka väistyivät vasta 1800-luvun aikana (esim. *minä yletään ja te aletaan, runnel-tuna rakkaudelta*, s. 277).

Kansankirjoittajat ovat yleensä pyrkineet noudattamaan tuntemiaan normeja, mutta teksteistä näkyy toisinaan heidän murretaustansa. 1800-luvun muuttuvassa kirjasuomessa on ollut muutenkin vaihtelua, ja joissakin tekstilajeissa on kyse suullisen ja kirjallisen viestinnän väli muodosta tai puheen siirtämisestä kirjalliseen muotoon. Alueellisia murrepiirteitä – poikkeamia standardikielestä – on teoksessa esitelty eniten näytelmistä (s. 280–282). Kirjan loppuluvun toisessa osassa, kielen muutoksissa, on otettu kielenpiirteistä lähempään tarkasteluun Gottlundin virittämä keskustelu *aa:n* ja *ää:n* diftongiutumuksesta sekä *hän*, *he* -pronominin käyttö. Molemmat ilmiöt liittyvät laajempiin kokonaisuuksiin kirjakielen ja murresuhteiden muutoksissa ja eri tavoin perusteltujen normien kehittämisessä.

Parhaiten kansankirjoittajien käyttämä kieli tulee esiin runsaissa sitaateissa, joita on alkuperäisistä käsikirjoitteista poimittu myös kuvitukseksi. Joskus olisi kaivannut ymmärrettävyyden vuoksi enemmän näytteiden kommentointia tai ottojen sanojen selityksiä. Liikekirjeiden sitaateissa kiinnittää huomiota eri kirjoittajien käyttämä performatiivinen *rukoilla*-verbi ('pyytää'), eräissä siirtolaiskirjeissä taas yksikön 1. persoonan omistusliite *-nin*: *kynänin*, *Terveisenin* (s. 122–123). Mainittu omistusliitevariantti kuuluu muun muassa lounaisiin siirtymämurteisiin (Kettunen 1940 nro 178), ja sen käyttäjäksi paljastuu laajasta kirjeaineistosta tunnettu Oskari Heinonen Merikarvialta. Oikeinkirjoituksesta mainitaan kirjeiden ja näytelmien yhteydessä hyperkorrekti *d:n* käyttö (*deitän* 'teidän' s. 119, *pademmat* 'paremmat' s. 278). Sitaattien ja kuvituksen perusteella olisi kirjoitusasua, esimerkiksi sananväljää ja niiden tulkin-taa, voinut kommentoida yleisemminkin.

1800-luvun käsitteistä ja terminologiasta on selvitetty muita tarkemmin ongelmallinen *rahvas*-sana. Laitinen tarkastelee sanaa paitsi ensimmäisen luvun tie-

tolaatikossa (s. 55) myös mielen ja kielen muutoksia käsittelevässä loppuluvussa (s. 455–456). *Rahvas*-sana pejoratiivistui 1800-luvun aikana; sen käytöstä keskusteltiin yhdistysten kokouksissakin, ja sanaa pidettiin mielleyhtymiensä vuoksi rumana (vrt. *raavas*). Merkityksenmuutokset näkyvät eri-ikäisistä sanakirjoista. *Rahvaalle* ei ole sääty-yhteiskunnan jälkeen ollut samanlaista terminologista käyttöä kuin aiemmin, eikä se ole saanut enää latinan *natio*-sanaa vastaavaa merkitystä (vrt. lat. *populus*, *vulgus*, s. 58–59).

Erikseen on mainittava vielä tekstilajeihin liittyvä terminologia, johon kiinnitetään huomiota joissakin luvuissa. *Näytelmän* synonyymeina mainitaan aineistosta *näyttelö* ja *kuvaelma*, ja *näytöksen* rinnalla on puhuttu *esinnöstä*. Päiväkirjoistaan ja elämäkertoistaan kansankirjoittajat ovat käyttäneet sanoja *aikakirja*, *muistokirja*, *elämäkirja* ja *elämäkertomus*. *Novellin* todetaan olleen tuttu jo 1800-luvun kansankirjoittajille, mutta toisaalta he ovat kutsuneet tekstejään myös *tarinoiksi*, *kertomuksiksi* ja *kertoelmiksi*. Kirjallisuustermit olisivat ansainneet joskus tarkemmankin esittelyn, ja tietoja olisi ollut helppo täydentää erityyppisten sanakirjojen avulla. Esimerkiksi *päiväkirja*, *elämäkerta*, *elämäkirja* ja *aikakirja* ovat Rapolan (1960) ja Jussilan (1998) ensiesiintymäsanakirjojen ja *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* mukaan olleet tuttuja jo 1600–1700-luvun kielellä. *Novellin* ensiesiintymä samoin kuin 1800-luvulla luodut omaperäiset vastineet (mm. *uutelo*) olisivat selvinneet vierassanojen etymologisesta sanakirjasta (Koukunen 1990). Mainitut sanakirjat puuttuvat kirjan lähteistä, ja *Vanhan kirjasuomen sanakirja* mainitaan vain aineistolähteenä.

Yleisiä huomioita ja yksityiskohtia

Kynällä kyntäjät -teos on asiantunteva ja monipuolinen tutkimus 1800-luvun kan-

sankirjoittajien teksteistä. Tekstilajien valinta ja jäsentely havainnollistavat hyvin, mitä kaikkea koulunkäymätön kansa on opetellut kirjoittamaan. Kirjan rakenne on graafista toteutusta myöten selkeä. Päälukujen jäsentelyä ja otsikointia olisi tosin joissakin luvuissa voinut tarkentaa, ja lukija olisi hyötynyt myös siitä, että lukujen aloitusjaksoille olisi annettu omat otsikot. Nyt nämä jaksot jatkuvat tiivistelmän jälkeen suoraan ilman alaotsikkoa, ja ne ovat hyvin eripituisia ja erisisältöisiä: toiset ovat selviä johdantoja, toisissa mennään suoraan asiaan.

Jos yli 500-sivuisiksi paisunutta tekstiä olisi halunnut tiivistää, sen olisi voinut tehdä lähinnä tietolaatikoista. Luvuissa käsiteltyjen kansankirjoittajien määrä nousee suureksi, ja tietolaatikoissa esitellään vielä laajasti joidenkin kirjoittajien elämänvaiheita, joskus otsikossa mainittujen tekstien kustannuksella.

Asiasisällössä ja ulkonaisissa seikoissa osuu silmiin vain joitakin pieniä lipsahduksia. Yksi tällainen on *Maamiehen Ystävä* -lehdelle annettu asema ensimmäisenä suomenkielisenä sanomalehtenä (s. 145). Runojulkaisun esipuheen katkelmasta (s. 187) poimittu muoto *rupeis* on tulkittu itämurteiseksi liudennukseksi (s. 441), mutta näytteen kieliasun perusteella kyse on vanhan kirjasuomen meta-teettisestä imperfektityypistä *osais, putois*, joka säilyi 1800-luvulle saakka (esim. Rapola 1965: 328; Häkkinen 1994: 272–273; liudennuksesta kansanrunoissa ks. myös Mielikäinen 1985: 67, 72).

Vaikka teoksen kirjoittajat edustavat eri tutkimusaloja, heidän osuksistaan muodostuu ehyt kokonaisuus sekä lukujen järjestyksen että sisäisen juonen puolesta. Yhteiset tavoitteet ovat olleet selvät, ja lukijan avuksi lisätyt viitteet – esimerkiksi saman kansankirjoittajan muuhun toimintaan – vahvistavat tätä yhtenäisyyttä. Kauttaaltaan selkeän ja havainnollisen esitystavan vuoksi teos sopii, kuten takakannessa todetaan, niin oppikirjaksi

kuin kotiseutuhistoriasta ja 1800-luvun kansanelämästä kiinnostuneiden tietolähteeksi.

Lopuksi

Kynällä kyntäjät kertoo sekä kirjoittamisesta että sen yhteiskunnallisesta merkityksestä. ”Alhaalta päin” analysoituna kansan kirjallistuminen ei ole ollut yksioikoinen ilmiö. Teknisen kirjoitustaidon lisäksi kirjallinen ilmaisutaito on vaatinut monenlaista harjoitusta, ja 1800-luvun monipuolistuvassa tekstimaailmassa siihen on tarjoutunut mahdollisuuksia niillekin, joiden elämänpiiri on jäänyt kauas kouluista ja oppineiden harrastuksista. Omien tunteiden, ajatusten ja mielipiteiden ilmaisu on ollut uutta, ja se on luonut monille sillan yhteiskunnalliseen toimintaan. Näin ollen tutkimus osoittaa kansan kirjallistumisen tasoittaneen merkittävällä tavalla sosiaalisia eroja.

Teos on vahva puheenvuoro myös suomen kielen käytön puolesta, kun yhteinen vieras kieli pyrkii yhä useammille aloille (ks. s. 16–17). Kirjallistumisen molemmat vaiheet, kirjakielen synty ja vanhan kirjasuomen kausi sekä 1800-luvun kehitys, ovat olleet suomalaisille kovan työn takana. Omalla kielellä ei ole ollut valtiovallan poliittista tukea, ja vallanpitäjien näkökulmasta se on ollut pelkkä kansankieli vailla korkeampaa statusta. Yhteiskunnan rakenne on aiheuttanut ongelmia niin taitojen hankkimisessa kuin niiden käyttämisessä, ja kouluttamattomien kansanhimisten aktiivinen kansalaistointi ja pelkkä tiedon levittäminen ovat kohdanneet vastustusta eri tahoilta. On vaikea kuvitella, millaisia seurauksia olisi sillä, että koko kansan kirjallistumiseen johtanut vuosisatojen työ purettaisiin nyt, kun eri tekstilajit ovat koulutuksen vuoksi tasavertaisesti kaikkien ulottuvilla.

AILA MIELIKÄINEN
etunimi.sukunimi@jyu.fi

Lähteet

- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Porvoo: WSOY.
- JUSSILA, RAIMO 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOUKKUNEN, KALEVI 1990: *Atomi ja missi. Vierassanojen etymologinen sanakirja*. Porvoo: WSOY.
- MIELIKÄINEN, AILA 1985: Murteen osuus eteläsavolaisissa kansanrunoissa. – Heikki Leskinen & Aila Mielikäinen (toim.), *Ongelmoita oppimia. Näkökulmia Kalevalaan ja kansanrunouteen* s. 63–84. Jyväskylä Studies in the Arts 23. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- RAPOLA, MARTTI 1960: *Suomen sanojen ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö Koskiseen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1965: *Suomen kirjakielen historia I*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vanhan kirjasuomen sanakirja 1*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Valtion painatuskeskus 1985.

Dialogin pintaa syvemmälle

Aino Koivisto & Elise Nykänen (toim.):
Dialogi kaunokirjallisuudessa. Tietolipas 242. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2013. 337 s. ISBN 978-952-222-455-2.

Vuonna 2013 ilmestyi kaksi laajaa teosta kaunokirjallisuuden kielen tutkimuksesta: Liisa Tiittulan ja Pirkko Nuolijärven kirjoittama *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa* sekä Aino Koiviston ja Elise Nykäsen toimittama *Dialogi kaunokirjallisuudessa*. Tiittulan ja Nuolijärven teos on kielitieteellinen tutkimus, jossa selvitetään, kuinka eri aikoina on käytetty erilaisia kielimuotoja puhutun kielen illuusion luomiseksi ja minkälaisilla vuorovaihtuksen keinoilla kirjailijat ja suomentajat ovat luoneet puheenomaisuutta romaaniin kertojanääneseen ja dialogiin. (Ks. myös Koivisto 2014.) Koiviston ja Nykäsen toimittama *Dialogi kaunokirjallisuudessa* ikään kuin täydentää tätä teosta analysoimalla tarkemmin dialogin käyttötarkoituksia kaunokirjallisessa teoksessa. Analyysiin tarvitaan niin kielen- kuin kirjallisuuden-

tutkimuksenkin menetelmiä, ja tavoitteena on päästä kielen pintatasoa syvemmälle. Tällaiseen tutkimukseen kuuluvat olennaisena osana intuitio ja lukijan tulkinta. (Ks. Leech & Short 2007 [1981]: 4–5.)

Suomalaisessa tutkimuksessa kaunokirjallisuuden kielestä on aiemmin tarkasteltu lähinnä sitä, kuinka aidosti kirjailija kuvaa kieltä tai kielenmuutosta (tutkimuksesta kootusti Tiittula & Nuolijärvi 2013: 78–91). Puhekielisiä repliikkejä on pidetty teoksen tyylikeinona ja henkilöhahmojen rakennusaineena, mutta kaunokirjallisen teoksen rakentumisen kannalta aihetta ei ole lähestytty (vrt. kuit. esim. Keskimaa 2013, 2014). *Dialogi kaunokirjallisuudessa* -teoksesta välittyy etenkin kielitieteen näkökulmasta uudenlainen tapa tutkia kaunokirjallisuuden kieltä: analyysissä ei tyydytä kielen ilmiöiden pintapuoliseen tarkasteluun, vaan se suhteutetaan kaunokirjallisen teoksen kokonaisrakenteeseen ja tematiikkaan.

Teos koostuu Nykäsen ja Koiviston kirjoittamasta johdanto-osuudesta sekä